

- ⁸ Одесские новости.-1917.-5 нояб.
- ⁹ Там само.-10 нояб.
- ¹⁰ Там само.-14 нояб.
- ¹¹ Державний архів Одеської області, ф.Р.3829, оп.1, спр.100а, арк.7.
- ¹² Вінцковський Т.С. Вказана праця.-С.118.
- ¹³ Одесский листок.-1917.-10 дек.
- ¹⁴ Українська Центральна Рада.-Т.2.-К.,1997.-С.59.
- ¹⁵ Одесские новости.-1917.-17 дек.
- ¹⁶ Там само.-15 дек.
- ¹⁷ Там само.-12 дек.
- ¹⁸ Одесский листок.-1918.-4 янв.
- ¹⁹ Одесские новости.-1917.-14 дек.
- ²⁰ Там само.-24 дек.
- ²¹ Українська Центральна Рада.-Т.2.-К.,1997.-С.59.
- ²² Одесские новости.-1917.-28 дек.

В.П.ЩЕТНИКОВ

ЄВРОПА НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: “УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР” У ГЕОПОЛІТИЦІ

Минуло піввіку, як в Палаці правосуддя німецького міста Нюрнберг завершився унікальний, в світовій історії, процес. Його значення, з огляду на сьогоднішній день, полягає навіть не стільки в покаранні злочинців (трьох з 22-х підсудних було виправдано),- це був перший суд народів над агресією.

Втрати України під час другої світової війни жахливі: майже 8 млн. громадян (2.5 млн. військових та 5.5 цивільних осіб)¹. Відтак - український народ і народи, що проживають на теренах України, є одними з найбільших жертв фашизму. Проте, на думку провідних фахівців, на лаві підсудних опинились лише виконавці, - переможці спочили на лаврах².

Останнім часом, з багатьох причин, намітилась тенденція вивчення подій Другої світової та Великої Вітчизняної воєн у регіональному вимірі. Для істориків Півдня України це, передусім, проблема Трансністрії. На жаль, у її вивченні білих плям та зон умовчання значно більше, ніж добре відомого та узгодженого.³ За радянських часів започатковано традицію вивчати цю війну з огляду на німецький “фактор”, але для частини українських територій таким

фактором була румунська присутність (серед союзників Німеччини найбільшу армію мобілізувала саме Румунія: на початок 1944 р. - біля 1 млн. чол.)⁴.

За звичай, склалася усталена “схема” зображення Бессарабсько - Буковинського та Галицько-Закарпатського регіонів як таких, що знаходились у сфері впливу двох тоталітарних режимів, а країн Центральної та Південно-Східної Європи - як потенційних жертв агресії (Польща), або потенційних союзників агресора (Угорщина, Румунія). В такий спосіб дослідники обходили українську проблему у її етнонаціональному вимірі, залишаючи у минулому традиції решти державних сусідів українського народу, що здійснювали свою геополітику за рахунок українського “фактору”.

Мюнхенський прецедент розгорнув на схід не лише Німеччину: вісь агресії сягнула Карпат, а отже - українських етнолінгвістичних територій. Привертає увагу те, що чим більше зростали апетити Берліну щодо Чехо-Словаччини, тим активніше засоби масової інформації країн Західної Європи торкалися “українського питання”. Пріоритет тут належав Франції, преса якої розпрацьовувала дві версії: а) Гітлер - друг України; б) українська загроза для Польщі. Ефект був досить сильний: у США, наприклад, були цілком впевнені, що Берлін хоче створити Велику Україну під своїм контролем, а потім захопити Чехо-Словаччину та Угорщину.

Хоча уряд Чехо-Словаччини проголосив країну федерацією трьох народів: чехів, словаків та українців, вже за десять днів по тому - 22 жовтня 1938 р. польський посол у Берліні почав вимагати загального кордону із Угорщиною шляхом включення до останньої території Карпатської України, “права” на яку Будапешт доводив із завзятістю, гідною кращого застосування. В той же час Варшава підштовхувала в цей регіон і Румунію, що входило за планом полковника Бека до програми реалізації польського проекту “Третьої Європи” (Польща мала успадкувати позиції Чехо-Словаччини у Дунайському басейні). Для цього мав бути створений, залежний від Варшави, блок п'яти держав Середньої Європи, для чого Бек та Лубеньський 19-20.10.1938 р. вели переговори в Бухаресті та Будапешті. Польща прагнула грати роль міжнародного арбітру в стосунках між Румунією та Угорщиною, використовуючи проблему Трансільванії та український “фактор”.

Але в Берліні добре пам'ятали мрію Вільгельма II про “серединну” Європу під німецьким пануванням і нікому не збиралися поступатися контролем у Дунайському басейні. Аби відвернути

увагу офіційної Варшави від цього регіону, 24 жовтня 1938 р. нацисти висунули питання Данцигського "коридору" (через Гданськ і Гдиню йшло 70 % торгового обороту Польщі)⁵. По відношенню до Угорщини та Румунії німці зберігали польські підходи: ці країни Ріббентроп порівнював із прасками, які "треба тримати у розпеченому стані"⁶. Щодо "українського питання" Берлін мав власний сценарій: в пресі Німеччини навіть піднімається кампанія за приєднання до Карпатської України - України радянської. Отже, український "фактор" стає одним з дієвих у зовнішній політиці цілого ряду європейських країн.

Звертає на себе увагу позиція Румунії, що швидко змінювалась. 25 листопада 1938 р. Комнен, приймаючи у себе польського посланника Р.Рачинського, торкнувшись "українського питання", зауважив, що король і уряд схилиються до висновку, що сусідство з російським колосом, яким би він не був, є більшою загрозою, ніж розчленування Росії та виникнення, навіть і великої, української держави. Сам румунський король Кароль II був відвертішим: його бентежило наскільки великою має бути майбутня українська держава⁷. Головним, що по-справжньому цікавило Румунію, були умови збереження контролю, в разі війни, над українськими етнолінгвістичними землями в Бесарабії та Буковині, а також небажання подальшого просування Угорщини в Закарпатті.

Німецький варіант вирішення "українського питання", продемонстрований в ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. (передача Угорщині частини Словаччини та Карпатської України з містами Ужгород та Мукачево, але й збереження автономії Хуста і недопущення сюди Польщі для створення польсько-угорського кордону), заклав підвалини подій весни 1939 р., - передня другої світової війни.

Румунія, відтак, потрапила у центр протиріч регіону, а після 2.11.1938 р., взагалі, ладна була піти з Німеччиною як проти Угорщини, так і проти Польщі (про це свідчить, хоча би, румунсько-німецька торгово-економічна угода, підписана вже 10 грудня 1938 р.)⁸.

Відповіддю офіційної Варшави був розворот в бік СРСР, про що ТАРС повідомив 27.11.1938 р. Йшлося про продовження до 1945р. домовленості 1932 р. про ненапад, про "ліквідацію виникаючих, останнім часом, прикордонних інцидентів" між Польщею та Радянським Союзом тощо⁹. Наскільки відверто діяла польська сторона можна судити з того, що вже наступного дня відділ

преси Міністерства іноземних справ Польщі, неначе виправдовуючись, доводив німецьким кореспондентам, що польський уряд завжди вважав, "що участь Радянського Союзу в європейській політиці є зайвою"¹⁰. Проте перспектива польсько-радянського зближення викликала сильне занепокоєння в Берліні (активізація Італії в середземноморському басейні робила для її союзниці - Німеччини досить реальним конфлікт із країнами Західної Європи, а відтак - була потрібна визначеність на її Сході). Незважаючи на зростаючу ворожість щодо Польщі, в офіційних колах Берліну в січні 1939 р. вирішили за краще "заспокоїти" її за допомогою українського "фактору". Аби не підштовхнути Польщу в бік Франції, Гітлер воліє спростувати свої наміри щодо України у бесідах із Чаки та Беком. Останній, миттєво, нагадав Ріббентропу про сферу польських інтересів аж ...до Чорного моря¹¹. Як влучно зауважив Литвінов, відповідаючи на запитання тимчасово-повіреного у справах Франції в Радянському Союзі Пайяра, щодо готовності Москви до співробітництва із Варшавою: "...доки Польща не отримає ... безпосереднього стусану з боку Німеччини, навряд чи вдасться змінити лінію поведінки Бека"¹². За п'ять днів до цієї розмови - 24 березня 1939 р. в Берліні було прийняте рішення про знищення Польщі, як політичного фактору¹³.

Змінюється й позиція СРСР щодо "українського питання". З одного боку, в листопаді-грудні 1938 р. цей термін з'явився навіть в офіційних радянських документах. З іншого боку, головним лейтмотивом Москви (як і усій залежній від неї "лівої" преси), була теза про те, що "українського питання", мовляв, не існує, а воно є вигадкою німців для завоювання Східної Європи. 19 грудня 1938 р. в розмові з французьким послом Ж.Пайяром щодо "українських" планів Німеччини, Литвінов розгорнув цю тезу: "Этот вопрос нас совершенно не беспокоит, ... мы даже не уверены, что и Гитлер серьезно относится к так называемой украинской акции. Возможно, что мы имеем дело с пропагандистской диверсией, имеющей целью усыпить и успокоить Англию и Францию, и под эти прикрытием подготовит новый сюрприз для них"¹⁴.

Але сюрприз "для них" готував і Сталін. Повірений у справах США в Москві вже 19.01.1939 р. в своєму повідомленні відзначив, що радянська преса не згадує про загрозу Україні з боку Німеччини. Коли ж у лютому 1939 р. в СРСР повернулися до "українського питання" - це вже була його ув'язка із позицією Польщі¹⁵. В Берліні уважно стежили за зміною тону Москви щодо Варшави. Але навіть

після 6 березня 1939 р., коли Гітлер остаточно вирішив ліквідувати Чехо-Словаччину, а з нею і автономну Карпатську Україну, в Берліні ще розробляли документацію з “українських проблем” і не наважувалися діяти відкрито.

Все змінилося на початку другої декади березня 1939 року.

Доки Європа гадала чим і як відповісти на березневу зухвалість фюрера, Сталін, у своїй промові на XVIII з’їзді ВКП(б) 10 березня 1939 р., в спокійно-іронічному тоні піддав критиці західну пресу, яка так і “прагне спровокувати” конфлікт між Радянським Союзом та Німеччиною, бо весь час очікує від останньої “похода на Советську Україну”¹⁶. Дорогу до німецько-радянського зближення було відкрито. В Берліні зрозуміли: настав час діяти!

Вкотре інтереси української державності були принесені в жертву політичній кон’юктурі її іноземних “оборонців”...

11 березня відомство Ріббентропа припинило розробку документації з “українських проблем” для Гітлера. Фюрер обмежився фразою: “Це трагічно, але - це неминуче”¹⁷. 13 березня Берлін надав гарантії щодо створення незалежної Словаччини як противаги Польщі. Водночас, за рахунок Карпатської України, Гітлер задовільнив польсько-угорські та румунські геополітичні інтереси в регіоні, де проживало 12.5% угорців, 2.5% румун і 70.6% українців. Незважаючи на це, 14 березня 1939 року, карпато-український уряд Августина Волошина, по радіо, проголосив незалежність своєї держави. Наступного дня, коли угорці перетнули кордон біля Мукачєва, а Гітлер очолив вступ німецьких військ до приголошеної Праги, шойнонароджена українська держава прийняла свою Конституцію. Доки 10-12 тис. погано озброєних стрільців та добровольців - членів ОУН з Галичини чинили відчайдушний опір регулярному війську, А.Волошин звернувся по допомогу до Німеччини та Франції. Берлін порадив скласти зброю, Париж обмежився абстракціями Кульондра щодо порівняння позицій словаків та українців в регіоні. Тим часом Угорщина окупувала “свою” частину Карпатської України, решта - відійшла Румунії. Війна, що стала партизанською, тривала ще три тижні і коштувала життя 5 тис. патріотів. Врешті, маленька українська держава з площею 11.085 км² та населенням 552.124 чол., що насмілилась, всупереч волі своїх могутніх сусідів, проголосити свою незалежність, перестала існувати. В Польщі не приховували радощів з цього приводу. Як пояснив посол Франції: Варшаві вдалося, в такий спосіб, звільнитися “від небезпеки, яку становить на її

південному кордоні українська незалежна провінція, центр пропаганди й ірредентизму”¹⁸. СРСР, в ноті від 18.03., засудив дії лише Німеччини як “насильственныє” та “агрессивныє”¹⁹. Англія та Франція висунули проект декларації, де, у невиразних тонах, намагалися “залякати” Гітлера обіцянкою ...”негайно скликати нараду”²⁰.

3 квітня 1939 р. штаб ОКВ (Верховне командування вермахту) видав наказ про підготовку операції “Вейс” (розгром Польщі) з розрахунком її проведення не пізніше 1 вересня 1939 року...

Саме цього дня В.Молотов промовив: “23 серпня - це історична дата великого значення. Починаючи з цього дня, Німеччина та Радянський Союз більше не будуть ворогами...”²¹.

Польща, вкотре в історії, стала жертвою розділу з боку старих партнерів в цій справі через свідоме нехтування національними інтересами інших народів. Вкотре історія продемонструвала безперспективність шляху агресії, коли і сам агресор легко перетворюється на жертву.

“Війна - по самій своїй суті є зло. Її наслідки не обмежені одними лише воюючими сторонами, але зачінають увесь світ. Тому розв’язування агресивної війни є не лише злочином міжнародного характеру, - воно є найтяжчим міжнародним злочином”²². Це визначення війни, що його було дано згідно рішення Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р., і що увійшло до вироку Нюрнберзького трибуналу, зберігає свою актуальність і сьогодні.

ПРИМІТКИ:

¹ Романів О. Панорамна, документальна історія національного змагу і трагедії //В кн.: Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.- Париж - Нью-Йорк - Львів,1993.-С.12.

² Коваль М.В. Україна у другій світовій і Великій Вітчизняній війнах /1939-1945 рр./: Спроба сучасного концептуального бачення.- К.,1994.-С.6.

³ Щетников В.П. До проблеми вивчення діяльності румунської цивільної адміністрації в Одесі /1941-1944 рр.//Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.- Одеса,1996.-С.99-101.

⁴ Руденко Н.М. Армія фашистського агресора: обличчя ворога // Український історичний журнал.-1991.-№6.-С.36.

⁵ Нюрнбергский процесс: Сб. матер. в 8 тт.-Т.3.-М.,1989.-С.73.

- ⁶ Волков В.И. Мюнхенский стговор и Балканские страны.-М.,1978.-С.65.
- ⁷ Там само.-С.246.
- ⁸ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 г. - август 1939 г.): Документы и материалы.-М.,1971.-С.232.
- ⁹ Известия.-1938.-27 нояб.
- ¹⁰ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны...-С.96.
- ¹¹ Там само.-С.163.
- ¹² Йдеться про міністра іноземних справ Польщі.-Там само.-С.234.
- ¹³ Нюрнбергский процесс.-Т.3.-М.,1989.-С.73.
- ¹⁴ СССР в борьбе за мир...-С.134.
- ¹⁵ В листі Литвінова від 19.02.1939 р. йдеться про можливість вторгнення Польщі в Україну. Див.: Косик В. Вказ. праця.-С.474.
- ¹⁶ XVIII съезд ВКП(б): Стенограф. отчет.-М.,1939.-С.13-14.
- ¹⁷ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.-С.477.
- ¹⁸ Там само.-С.479.
- ¹⁹ Документы и материалы кануна второй мировой войны: 1937 - 1939 гг.-М.,1981.-Т.2.-С.46-48.
- ²⁰ СССР в борьбе за мир...-С.265.
- ²¹ Косик В. Вказ. праця.-С.484.
- ²² Нюрнбергский процесс: Право против войны и фашизма.-М.,1995.-С.9.

Д.С.ШЕЛЕСТ, М.М.ЮРЧЕНКО

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ
ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
(АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ)**

Стан наукової розробки теми характеризується початковим етапом виходу як вітчизняної, так і зарубіжної літератури. У першій відчуваються від заідеалізованих догматичних схем, прагнення вивчити внутрішні процеси етнос і державотворчих перетворень. Слід відзначити, що серед літератури переважають праці правників, політологів, спеціалістів з проблем державного управління, істориків, соціологів. Роботи, що прямо або опосередковано відносяться до теми дослідження, можна поділити на декілька основних напрямків.